

Geolodzy na cmentarzach Warszawy

Jerzy B. Miecznik¹

Spacerując po warszawskich cmentarzach warto odwiedzić groby wielu wybitnych polskich geologów.

Grób ojca polskiej geologii — Stanisława Staszica (1755–1826), znakomitego przedstawiciela polskiego oświecenia, polityka, księdza, pisarza, organizatora życia gospodarczego, społecznego i oświaty znajduje się na Bielanach pod północną ścianą kościoła pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny (dawny kościół Kamedułów) przy ul. Dewajtis 3. Aktualnie kościół należy do Wyższego Metropolitalnego Seminarium Duchownego.

O miejscu pochówku Staszic zdecydował w swoim testamencie (Kukulski, 1926). Jego pogrzeb w dniu 24 stycznia 1826 r. był manifestacją patriotyzmu ludności Warszawy, która tłumnie wyległa na trasę konduktu, biegnącą od kościoła św. Krzyża. Dochodziło do przepychanek między studentami i kupcami o prawo do niesienia trumny. Świadectwem czci i uwielbienia dla zmarłego mogą być też słowa Fryderyka Chopina napisane w liście do Jana Białobłockiego z 12 lutego 1826 r.: *...trumnę jego odarli, z miłości i entuzjazmu i że na pamiątkę i ja mam kawałek kiru, którym były okryte mary* (Rudkowski, 2007). Grób

stał się miejscem narodowych pielgrzymek, w tym licznej młodzieży studenckiej, ale też ludzi prostych.

W 1856 r. na zrobionym z piaskowca nagrobku został umieszczony rzeźbiarski portret Staszica, odlany z żeliwa (ryc. 1). Identyczne egzemplarze znajdują się między innymi w: Pałacu Staszica, Państwowym Instytucie Geologicznym i Muzeum Ziemi PAN w Warszawie. Wszystkie te popiersia zostały odlane z tzw. modelu białogońskiego, który znajdował się w zakładach przemysłowych w Białogonie (dzisiaj Kielecka Fabryka Pomp). Autorstwo tej rzeźby należy prawdopodobnie do Pawła Malińskiego (1790–1853) (Olejniczak, 1995).

Georg Gottlieb (Jerzy Bogumił) Pusch (1790–1846), pierwszy nowoczesny geolog działający na ziemiach polskich, współtwórca, wraz z Ludwikiem Zejsnerem (1805–1871), fundamentów wiedzy o ich geologii, spoczywa na starym i pięknym Cmentarzu Ewangelicko-Augsburskim przy ul. Młynarskiej 54/56 (Szulc, 1989). Jego grób znajduje się w alei 12, nr 15 (ryc. 2).

Pusch był uczniem sławnego Abrahama Gottloba Wernera w Akademii Górniczej we Freibergu i należał do wybitnych geologów europejskich. Do Polski przybył w roku 1816 z inicjatywy Staszica, aby objąć profesurę w nowo utworzonej Szkole Akademiczno-Górniczej w Kiel-

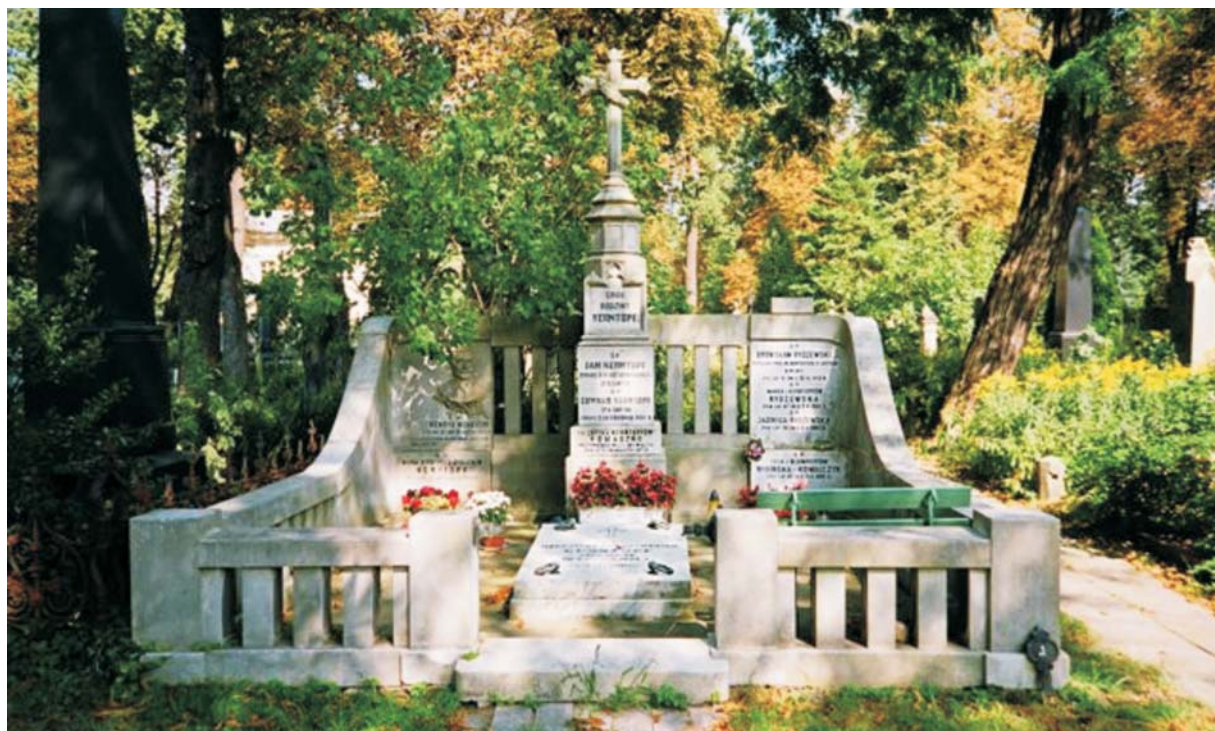

Ryc. 1. Nagrobek Stanisława Staszica. Wszystkie fot. J.B. Miecznik

Ryc. 2. Nagrobek Georga Gottlieba (Jerzego Bogumiła) Puscha

¹MIECZNIK Artystyczna Pracownia Brązowniczo-Grawerska, ul. Bokserska 21, 02-690 Warszawa; jerzy@miecznik.waw.pl

Ryc. 3. Grobowiec rodzinny Bronisława Rydzewskiego

Ryc. 4. Nagrobek Karola Bohdanowicza

cach, pierwszej wyższej uczelni technicznej w naszym kraju. Spędził w Polsce resztę życia, pozostawiając ogromną spuściznę. Jest autorem dwutomowej syntezy geologii Polski *Geognostische Beschreibung von Polen* (1833–1836), atlasu geologicznego *Geognostischen Atlas von Polen* (1837) i monografii paleontologicznej *Polens Palaeontologie* (1837) (Garbowska, 1998).

Na Cmentarzu Ewangelicko-Augsburskim znajdują się jeszcze groby: Bronisława Rydzewskiego (1884–1945) (ryc. 3), profesora, po odzyskaniu niepodległości organizatora zakładu geologii i muzeum przyrodniczego na Uniwersytecie im. Stefana Batorego w Wilnie (aleja F, nr 1) i profesora Edwarda Rühlego (1905–1988), cenionego kartografa i badacza czwartorzędu, zasłużonego dyrektora Państwowego Instytutu Geologicznego (aleja 58, nr 35). Wspomnieć tu wypada o pięknej karcie wojennej profesora Rühlego, który działał w wojskowym wywiadzie topograficznym, a od roku 1943 był pierwszym zastępcą szefa służby geograficznej Komendy Głównej AK (Jaworowski, 2005).

Na nieistniejącym Cmentarzu Świętokrzyskim, który funkcjonował w latach 1783–1836 pomiędzy dzisiejszymi ulicami: Nowogrodzką, Emilii Plater i Wspólną, w stronę Marszałkowskiej, został pochowany Marek Antoni Pawłowicz (1789–1830). Był on profesorem mineralogii na Uniwersytecie Warszawskim i autorem rozprawy *O własnościach i początku bazaltów* (1822), stanowiącej głos w toczącym się wówczas w Europie istotnym sporze między neptunistami i plutonistami, należy dodać — na rzecz plutonistów. O epitafium z miejsca pochówku Pawłowicza, w późniejszym czasie zniszczonym, wspomina Kazimierz W. Wójcicki (1858).

Najwięcej grobów wybitnych polskich geologów znajduje się na Starych Powązkach (Cmentarz..., 2002). W Alei Zasłużonych pochowano trzech spośród nich: Karola Bohdanowicza (1864–1947) oraz znanych badaczy geologii Gór Świętokrzyskich — Jana Czarnockiego (1889–1951) i Jana Samsonowicza (1888–1959).

Postać profesora Bohdanowicza była niezwykła. Jego wielkie, trwające wiele lat, wyprawy badawcze po środkowej i północnej Azji, od Persji, Kaukazu i Uralu przez Tybet, Syberię i Mandżurię po Kamczatkę i Alaskę, dały mu pozycję jednego z najwybitniejszych eksploratorów i znawców tego kontynentu w końcu XIX wieku. Odkrywał złoża węgla, soli kamiennej, żelaza, złota i nefrytu, zajmo-

wał się badaniami złóż ropy naftowej, cynku i ołowiu, wolframu i cyny, działając w różnych krajach Azji, Europy i północnej Afryki (Słabczyński, 1988). Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę Bohdanowicz włączył się z wielką energią w pracę organizacyjną, pedagogiczną i badawczą na rzecz rozwoju polskiej geologii.

Nagrobek Bohdanowicza został ozdobiony rzeźbiarskim portretem w formie medalionu odlanego w brązie, autorstwa Wacława Kowalika (1913–1983) (Dubrowska & Sołtan, 1992) (ryc. 4).

Nie wszystkie groby się zachowały. Nie ma śladu po mogile Alfonsa Norberta Kumelskiego (1802–1853), jednego z pierwszych w Polsce popularyzatorów geologii, autora podręczników: *Rys systematyczny nauki o skamieniałościach, czyli petrefaktologii* (1826) i *Zasady geologii wedle nauki Wernera* (1827). Nic dziwnego, mogiła Kumelskiego była ziemna, bez nagrobka (Szenic, 1982).

W najstarszej części cmentarza, między kościołem a katakumbami (kwatery 8, rząd 6), jest położony granitowy grobowiec Hieronima Łabęckiego (1809–1862) (ryc. 5), który co prawda nie był geologiem, ale zasłużył się geologii między innymi jako autor wartościowych publikacji — dwutomowego *Górnictwa w Polsce* (1841) i *Słownika górniczego* (1868) — oraz tłumacz podręcznika mineralogii i geologii F.S. Beudanta, wydanego w Polsce w 1848 r.

Warto może wspomnieć, że w katakumbach naprzeciw kwatery 4 leży profesor chemii Uniwersytetu Warszawskiego Adam Maksymilian Kitajewski (1789–1837), który dokonał w 1830 r. skróconego polskiego przekładu fundamentalnej syntezy budowy geologicznej Polski autorstwa

Puscha, pt. *Krótki rys geognostyczny Polski i Karpat północnych czyli opisanie zewnętrznego ukształcenia i wewnętrznego składu ziemi tego kraju z rękopisu niemieckiego*, który, nawiasem mówiąc, został wydany wcześniej niż oryginał niemiecki.

Okazały grobowiec rodziny Trejdosiewiczów, w którym został pochowany Jan Trejdosiewicz (1834–1900), profesor Uniwersytetu Warszawskiego, autor publikacji o paleozoiku Gór Świętokrzyskich i trzeciorzędzie Lubelszczyzny (Samsonowicz, 1948), znajduje się w kwaterze C, w rzędzie 2. Wykonany z piaskowca nagrobek zwieńcza wykuta w kamieniu figura Matki Boskiej (ryc. 6).

Niedaleko bramy IV, w kwaterze 67 (rząd 6), jest położony grób rodziny Siemiradzkich, przyciągający uwagę ze względu na osobę Henryka Siemiradzkiego (1843–1902), sławnego malarza (ryc. 7). Pochowano go u boku rodziców, Hipolita i Michaliny z Prószyńskich, ale wkrótce potem został przeniesiony do krypty zasłużonych w kościele Na Skałce w Krakowie. Jego portret wszakże pozostał na piaskowcowym obelisku górującym nad nagrobną płytą. Wykute napisy informują, że w grobie leżą ponadto: Wanda Przyjemka i Bolesław Siemiradzki — dzieci Henryka. Z treści wydanej w roku 2000 książki Zbigniewa Wójcika o Józefie Siemiradzkim (1858–1933) wynika, że w opisanym grobie miejsce wiecznego spoczynku znalazł również ten znakomity geolog. Józef Siemiradzki był stryjecznym bratem Henryka, wcześniej osierocony przez matkę, wychowywał się pod opieką stryjostwa — Hipolita i Michaliny. O ile wiadomość o jego pogrzebie na Cmentarzu Powązkowskim była opublikowana w Kurjerze

Ryc. 5. Nagrobek Hieronima Łabęckiego

Ryc. 6. Nagrobek rodziny Trejdosiewiczów

Ryc. 7. Nagrobek rodziny Siemiradzkich

Warszawskim z 13 grudnia 1933 r., to wiedza o dokładnym miejscu pogrzebania ciała z czasem zaginęła, do czego przyczynił się brak jakiegokolwiek napisu o zmarłym na nagrobku, co można uznać za rzecz zdumiewającą. Zbigniew Wójcik o miejscu pochówku dowiedział się wiele lat po zdarzeniu od córki Józefa, Seweryny, uczestniczki pogrzebu, dziś już nieżyjącej.

Józef Siemiradzki był wszechstronnym geologiem i paleontologiem, autorem syntezy budowy geologicznej ziem polskich, najpierw wydanej pt. *Szkic geologiczny Królestwa Polskiego, Galicji i krajów przyległych* (1891), z nowoczesną mapą, we współautorstwie z Emilem Dunińskim, który opracował Karpaty. W latach 1903–1909 wydał w dwóch tomach rozwiniętą wersję pracy pt. *Geologia ziem Polski*, ale z pominięciem Karpat. Jest także autorem wielkiej monografii rodzaju *Perisphinctes*, pt. *Monographische Beschreibung der Ammonitengattung Perisphinctes* (1898–1899).

Siemiradzki zasłużył się jako podróżnik, przyrodnik, etnograf i badacz geologii Ameryki Południowej, ale też jako organizator pomocy dla polskiej emigracji w Brazylii (Wójcik, 2000).

Józef Morozewicz (1865–1941) należy do największych postaci w historii polskiej geologii. Był znakomitym geologiem, mineralogiem i najwybitniejszym polskim petrologiem swoich czasów. Prowadził badania skał krystalicznych na Wołyniu, w Tatrach i Pieninach, zajmował się eksperymentami nad warunkami tworzenia się minerałów i skał w magmie, uczestniczył w geologicznych ekspedycjach badawczych na Uralu, na Nowej Ziemi i na

Wyspach Komandorskich na Morzu Beringa, odkrywając wiele nieznanymi minerałów i odmian skał. Był profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego, organizatorem Akademii Górniczej w Krakowie, a przede wszystkim Państwowego Instytutu Geologicznego w Warszawie i następnie jego wieloletnim dyrektorem (Urban & Graniczny, 2009). Autokratyczny styl kierowania instytutem powodował narastający sprzeciw i krytykę poczynił Morozewicza, często niesprawiedliwą. W roku 1937 odszedł na emeryturę w poczuciu doznanej krzywdy.

Grób Morozewicza, wyraźnie zaniedbany, zapadający się, znajduje się w kwaterze 225, rząd 2. Wykuty w andezytowej płycie nagrobka mało dziś czytelny napis głosi: *Józef Morozewicz Profesor Uniw. Jag. żył lat 76, zm. 12. VI. 1941.*

Nazwiska Morozewicza nie ma na kamiennych tablicach przy bramie św. Honoraty (brama II), na których wykuto listy zasłużonych osób pochowanych na cmentarzu, nie ma też w żadnym z wydanych przewodników po Cmentarzu Powązkowskim. Nie pozostał po Nim ślad w kancelarii cmentarza — całe archiwum spłonęło w 1944 r. Odnalezienie grobu było nie lada problemem. W końcu informację o jego miejscu znalazłem w publikacji Stanisława Małkowskiego *Józef Morozewicz — w dziesięciolecie zgonu 1941–1951.*

Tuż obok w kwaterze 224 w rzędzie 6 znajduje się grób Jana Lewińskiego (1876–1939), badacza jury i czwartorzędu, organizatora życia naukowego przyrodników w zaborze rosyjskim, potem profesora Uniwersytetu Warszawskiego, popularyzatora geologii (ryc. 8).

Ryc. 8. Nagrobek rodziny Lewińskich

Ryc. 9. Nagrobek Władysława Pożaryskiego

Lista wybitnych przedstawicieli nauk o Ziemi pochowanych na Cmentarzu Powązkowskim nie jest krótka i nie sposób wszystkich wymienić w krótkim artykule. Spoczywa tutaj profesor Roman Kozłowski (1889–1977), paleontolog światowego formatu, twórca polskiej szkoły paleontologicznej (kw. 284b, rząd 3), Stanisław Małkowski (1889–1962), petrograf, twórca Muzeum Ziemi w Warszawie (kw. 105, rząd 6), Czesław Kuźniar (1889–1955) geolog i petrograf skał osadowych (kw. 112, rząd 4), Stefan Zbigniew Różycki (1906–1988), geolog i polarnik (kw. 15, rząd 2), Edward Passendorfer (1894–1984), badacz i popularyzator geologii Tatr (kw. N, rząd 3), Kazimierz Smulikowski (1900–1987), petrograf i mineralog (kw. a, rząd 5), Józef Gołąb (1904–1968), hydrogeolog (kw. 209, rząd 5), Stefan Kozłowski (1928–2007), geolog i ekolog (kw. 33, rząd 6) i ostatnio zmarli wybitni profesorowie geologii: Władysław Pożaryski (1910–2008) (kw. 142, rząd 5) (ryc. 9) i Ryszard Dadlez (1931–2008) (kw. 243, rząd 4).

Groby zasłużonych geologów można znaleźć także w innych warszawskich cmentarzach (Mórawski, 1989). Na Cmentarzu Wojskowym leżą m.in.: profesor Bronisław Halicki (1902–1962), geolog i geomorfolog (K14-1/2) oraz Jan Wyżykowski (1917–1974), odkrywca polskiej miedzi (A 35-4-4) (ryc. 10). Na Cmentarzu Komunalnym Północnym został pochowany profesor Zdzisław Pazdro (1903–1987), hydrogeolog (W-VI-13-3), a na Cmentarzu Bródnowskim profesor Henryk Makowski (1910–1997), badacz amonitów i stratygraf (58F-4) i profesor Zbigniew Kotański (1927–2005), geolog tatrzański, kartograf i popularyzator geologii (10A-1-30).

Na Cmentarzu Wilanowskim, w jego północno-zachodniej części (blisko wejścia z ulicy Obornickiej), spoczywa profesor Waclaw Ryka (1931–1996), petrograf, badacz podłoża krystalicznego północno-wschodniej Polski, a na nieodległym Starym Cmentarzu parafialnym św. Katarzyny przy ul. Fosa 17 na Służewie profesor Jan Malinowski (1922–1994), hydrogeolog (VIA-14).

Recenzentowi artykułu Doc. dr. hab. Stanisławowi Wołkowiczowi dziękuję za konstruktywne uwagi i wskazanie książki Zbigniewa Wójcika o J. Siemiradzkim.

Ryc. 10. Nagrobek Jana Wyżykowskiego według projektu Barbary Zbrożyny

Literatura

- BARCZYK W. 2002 — Wspomnienia o zmarłych profesorach i docentach. Księga Pamiątkowa Absolwentów Wydziału Geologii 1952–2002. Stow. Absolwentów Wydz. Geol. UW.
- Cmentarz Powązkowski w Warszawie 2002 — (pr. zbior.) Wyd. Społ. Kom. Opieki Nad Starymi Powązkami.
- DUBROWSKA M. & SOŁTAN A. 1992 — Powązkowskie medaliony i plakietki portretowe. PWN.
- GARBOWSKA J. 1998 — Początki geologii w Polsce. Muzeum Ziemi PAN.
- JAWOROWSKI K. 2005 — Edward Rühle żołnierz Polski Podziemnej (1940–1945). Biul. Państw. Inst. Geol., 414: 63–69.
- KUKULSKI Z. 1926 (red.) — Trzy dokumenty z życia Staszica. Stanisław Staszic 1755–1826. Księga zbiorowa. Lubelski Komitet Obchodu Setnej Rocznicy Zgonu Stanisława Staszica.
- MAŁKOWSKI S. 1951 — Józef Morozewicz — w dziesięciolecie zgonu 1941–1951. Wiad. Muz. Ziemi, 6: 1–56.
- MÓRAWSKI K. 1989 — Przewodnik historyczny po cmentarzach warszawskich. Wyd. PTTK „Kraj”.
- OLEJNICZAK J. 1995 — Portrety Stanisława Staszica. Stanisław Staszic. Mat. Sesji Staszicowskiej, Piła 19–20 września 1995.
- RUDKOWSKI T.M. 2007 — Cmentarz Powązkowski w Warszawie. Zakł. Nar. im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SAMSONOWICZ J. 1948 — Historia geologii w Polsce. PAU, Historia nauki polskiej w monografiach, 6: 5–42.
- ŚLĄBCZYŃSKI W. 1988 — Polscy podróżnicy i odkrywcy. Wyd. II. PWN.
- SZENIC S. 1982 — Cmentarz Powązkowski 1851–1890. Zmarli i ich rodziny. PIW.
- SZULC E. 1989 — Cmentarze ewangelickie w Warszawie. KAW.
- SZULC E. 1989 — Cmentarz Ewangelicko-Augsburski w Warszawie. Zmarli i ich rodziny. PIW.
- URBAN H. & GRANICZNY M. 2009 — Dziewięćdziesiąta rocznica utworzenia Państwowego Instytutu Geologicznego na tle rozwoju nauk o Ziemi w Polsce. Biul. Państw. Inst. Geol., 433: 5–109.
- WÓJCICKI K.W. 1855–1858 — Cmentarz Powązkowski pod Warszawą. T. I–III, Warszawa (reprint Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa, 1974).
- WÓJCIK Z. 2000 — Józef Siemiradzki. Przyrodnik i humanista, badacz Ameryki Południowej. Seria Wydaw. Polacy w dziejach i cywilizacji świata. T. 1. Stow. „Wspólnota Polska”. Wyd. DTSK Silesia.

Praca wpłynęła do redakcji 08.09.2009 r.

Po recenzji akceptowano do druku 21.09.2009 r.